

Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2011. - №21(231). – листопад. – Частина II. – С.162-171.

УДК 378.011.3-051

І.П.Шама

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Постановка проблеми у загальному вигляді. У Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття") наголошується що "педагогічні працівники мають стати основною рушійною силою відродження та створення якісно нової національної системи освіти.

В зв'язку з цим головна увага має бути зосереджена на підготовці нового покоління педагогічних працівників, підвищенні загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу педагога до рівня, що відповідає його ролі у суспільстві." [1]

Ця мета потребує впровадження у освітній процес вищих навчальних закладів педагогічного профілю нових освітніх технологій, які б сприяли, окрім формування у майбутніх учителів теоретичних знань і практичних навичок, гармонійному всебічному розвитку цілісної особистості, здатної творчо використовувати здобуті знання у професійній діяльності, бути конкурентноспроможною на ринку праці, мати свій неповторний індивідуальний стиль професійної діяльності.

Проблема індивідуального стилю діяльності вже давно є предметом наукового дослідження як у нашій країні, так і за її межами. Основна концепція індивідуального стилю діяльності, розроблена у рамках вітчизняної школи, полягає у тому, що людина здатна свідомо чи несвідомо враховувати свої індивідуальні особливості як об'єктивні умови діяльності і відповідно до з них організовувати свою діяльність. Як відомо, індивідуальний стиль діяльності є системою індивідуально своєрідних прийомів, які забезпечують успішне виконання людиною певної діяльності. Формування індивідуального стилю діяльності є важливим завданням професійної освіти, оскільки воно тісно пов'язане з розвитком професійних здібностей та професійної придатності [2].

В науковій літературі існує багато тлумачень індивідуального стилю професійної діяльності вчителя. Подальше дослідження буде спиратися на наступне визначення: індивідуальний стиль професійної діяльності вчителя – це своєрідний самопрояв його особистості в педагогічній діяльності через усталену систему засобів та прийомів, що утворюють особистісну систему дій [3].

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури дає

підстави свідчити, що вченими досліджено різні аспекти підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності: обґрунтування теоретичних засад професійної підготовки педагогів й перспективи подальшого розвитку вищої педагогічної освіти (О. Альбуханова, А. Алексюк, В. Бутенко, М. Васильєва, С. Гончаренко, В. Гринькова, В. Курило, В. Лозова, О. Попова, В. Сластьонін, О. Щербаков та інші); розвиток у студентів педагогічних ВНЗ окремих професійних умінь та якостей (О. Бабакіна, В. Борисов, З. Курлянд, С. Лузгін, О. Малихін); упровадження інноваційних освітніх технологій у професійну підготовку вчителя (В. Бондар, В. Євдокимов, О. Пехота, І. Прокопенко, Н. Ткачова та інші), формування професійної компетентності педагога (В. Адольф, В. Бездухов, Ю. Варданын, А. Маркова, А. Хуторський та інші). Формуванню індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів присвячені дослідження Вохмяніної І.В., Ковалів Ж.В. та ін.

Теоретичну основу розробки проблеми стильових відмінностей професійної діяльності майбутніх учителів становлять психологічні дослідження Б.Г. Ананьєва, І.М. Палея, Г. Айзенка, Р. Кетелла та інших.

Розроблена теоретична база дослідження індивідуального стилю діяльності у педагогіці (роботи І. Зімньої, В. Кан-Каліка, Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Макарової та ін.) і психології (Є. Клімов, В. Мерлін, Є. Ільїн, В. Толочек та ін.) дозволяє, спираючись на їх основні теоретичні положення та практичні досягнення, проаналізувати основні підходи до визначення індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення психолого-педагогічних підходів до вирішення проблеми індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів. Для досягнення цієї мети необхідно проаналізувати психолого-педагогічну літературу з даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Уперше поняття «стиль» з'явилося у психоаналітичних роботах А. Адлера, як відомо він був дослідником індивідуальної психології, тому стиль розглядав він через призму індивідуальності. Науковець говорив про існування індивідуальних стратегій поведінки, що виробляються особистістю для подолання комплексу неповноцінності. Для цього людина несвідомо вдається до різних форм компенсації своїх фізичних і психічних дефіцитів у вигляді формування індивідуального життєвого стилю. Своєю теорією А. Адлер визначив методологію дослідження стилів у західній психології, яка будується на наступних основних положеннях:

- 1) стиль є проявом цілісності особистості;
- 2) стиль пов'язаний з певною направленістю і системою цінностей особистості;
- 3) стиль виконує компенсаторну функцію, що допомагає індивідуальності найбільш ефективно пристосуватися до вимог середовища.

Ідеї Адлера мали значний вплив на погляди психологів його доби. У цей період теоретична західна психологія почала розробляти критерії для класифікації стилів життя і визначення самого поняття. Як правило, у якості критерію для стилю життя використовується домінуюча направленість особистості або спосіб вирішення життєвих проблем. Причому кількість стилів життя може бути від трьох до двадцяти.

Наприклад, Ф. Торн виділяв п'ять стилів життя у залежності від способу адаптації, який переважає: агресивний, конформний, захисний, індивідуалістичний і такий, що чинить опір.

Найбільш лаконічна класифікація належить Д. Ройсу і Е. Поуеллу, де визначено три стилі життя: альтруїстичний, сенс якого в служінні людям, індивідуалістичний, який направлений на самоактуалізацію і ікарістичний, орієнтований на творчість.

Г. Олпорт використовував поняття стилю для опису експресивного аспекту поведінки, що характеризує диспозиції особистості (її мотиви і цілі). Стиль, з точки зору науковця, це способи реалізації мотивів і цілей, до яких схильна особистість через свої індивідуальні особливості, тому «стилем» є будь-які особистісні риси, починаючи з вибірковості сприйняття і закінчуючи мірою товариськості. Сформованість стилю, за Г. Олпортом, - це свідчення здатності особистості до самореалізації, що, в свою чергу, передбачає високий рівень психічної організації «Я».

В середині ХХ століття західна психологія збагатилась поняттям когнітивний стиль, під яким розумілись стабільні індивідуально-своєрідні способи прийому і переробки інформації. У роботах ряду американських психологів на перший план виходить дослідження індивідуальних особливостей сприйняття, аналізу, категоризації і відтворення інформації, що позначені терміном «когнітивні стилі».

Емпіричні дослідження когнітивних стилів у західній психології проводились у трьох напрямках. Перший напрям пов'язаний з вивченням самої природи цього явища і присвячено генезису когнітивного стилю, методам його діагностики. Другий напрям бачить свою ціль у визначенні місця когнітивного стилю в структурі індивідуальності і зайняте вивченням його зв'язків з іншими характеристиками (якостями особистості, інтелектом і т.ін.). Третій напрям націлений на дослідження впливу когнітивного стилю на різні сторони поведінки особисті. В деяких роботах досліджується вплив когнітивного стилю на виконання професійних форм діяльності, зокрема психотерапевта, педагога [4].

Вітчизняні дослідження проблеми індивідуального стилю відбувались в рамках діяльнісного підходу. З точки зору Б. Ананьєва поняття особистості характеризує вершину структури людських якостей, а індивідуальність – глибину. Індивідуальність він вважав закритою системою, що має зв'язок із зовнішнім світом через відкриті системи, такі як особистість, індивід і суб'єкт діяльності. Із цього витікає, що індивідуальність формується і проявляється через різні види діяльності.

Тому першою стильовою характеристикою, узятою у якості предмета дослідження у вітчизняній психології, було поняття індивідуального стилю діяльності.

Російський вчений В.А. Толочек [5] пропонує декілька етапів і типологічних підходів до концепції індивідуального стилю у вітчизняній психології.

Перший етап - типологічний (50-60-ті роки ХХ ст.). Основними задачами досліджень під керівництвом В.С. Мерліна, а потім Є.О. Клімова були:

1. Показати можливість успішної адаптації до вимог діяльності осіб з різними біологічно обумовленими особливостями психіки (типологічними властивостями нервової системи).

2. Довести можливість існування різних видів індивідуального стилю діяльності (і в різних видах діяльності).

3. Показати соціальну рівноцінність різних стилів діяльності і звідси — осіб з різними психологічними особливостями.

Один із перших вітчизняних дослідників стилю Є. Клімов давав таке визначення індивідуальному стилю діяльності – це "індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо або стихійно вдається людина з метою найліпшого урівноваження своєї (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності" [6]. У цьому визначенні підкреслюється подвійна обумовленість стилю індивідуальністю і середовищем.

Результатами і характерними особливостями проведених досліджень були наступні:

- виділення двох протилежних індивідуальних стилів діяльності (діагностувалося яка-небудь одна типологічна властивість нервової системи); в кінці 60-х рр. почали виділяти і третій, проміжний стиль, але і три стилі описувалися в рамках підходу, що вже склався;

- акцентування уваги на якісному аналізі феномена: вважалось, що різні індивідуальні стилі діяльності однаково ефективні, відмінності в адаптації до вимог діяльності різних по типології суб'єктів підкреслюються зіставленням двох протилежних стилів;

- констатація того факту, що ефективний індивідуальний стиль діяльності — це не просто сукупність всіх найбільш раціональних прийомів діяльності, а саме індивідуально-своєрідна система;

- опис індивідуальної своєрідності адаптації суб'єктів до вимог діяльності на різних її рівнях (операція — дія — діяльність в цілому) та ін.;

- пояснення успішності — неуспішності діяльності суб'єкта типологічно адекватним (тобто відповідним типологічним властивостям) або неадекватним індивідуальним стилем діяльності, його стихійним формуванням; підкреслюється, що неефективним «справжній» індивідуальний стиль діяльності бути не може;

- аналіз індивідуального стилю діяльності шляхом узагальнення (підсумовування) особливостей діяльності, властивих працівникам з певними властивостями нервової системи, і таким чином фактично обговорення не стільки індивідуальних, скільки групових (типових) стилів.

Другий етап досліджень (70 — 80-і рр.) — емпіричний — характеризується різноманіттям досліджень як в територіальному сенсі, так і в професійному, але це — одиночні роботи; мабуть, єдине виключення — комплексні дослідження Є.П. Ільїна із співробітниками. В цілому даний етап характеризується наступними особливостями:

- успішним накладенням розробленої В.С. Мерліним і Є.О. Клімовим концепції (схеми аналізу) на типи, що емпірично склалися, класифікації видів діяльності, якостей, що емпірично виділяються;

- широким використанням багатовимірних методів математичної статистики для виділення, обґрунтування і опису індивідуальних стилів діяльності; на цьому етапі виділяють три — п'ять стилів;

- психодіагностикою вже не якої-небудь однієї властивості, а комплексу психологічних або психофізіологічних особливостей; постановкою питання про необхідність діагностики психофізіологічних комплексів;

- успішним використанням концепції для вивчення індивідуальних стилів у видах діяльності з високими і гранично високими вимогами до професіоналізму суб'єкта (наприклад, в спорті вищих досягнень).

Значний внесок в розвиток уявлень про індивідуальний стиль діяльності в цей період зроблений Є.П. Ільїним. Ним виділяються три типи адаптації суб'єкта до діяльності (приспособлення суб'єкта до діяльності, пристосування діяльності до суб'єкта і взаємне «урівноваження»); механізм адаптації розглядається як взаємодія типологічної приналежності і здібностей, мотивації і результативності діяльності. При цьому констатується, що індивідуальний стиль діяльності сприяє прояву здібностей, але не компенсує їх відсутність.

Разом з тим на другому етапі мають місце і негативні тенденції. Ці тенденції відображають помітний спад інтересу до проблеми: різко зменшується число досліджень індивідуального стилю діяльності на моделі професійної діяльності.

У 80-і рр. у вітчизняних дослідженнях індивідуального стилю виділяються два пересічні підходи: переважне використання зарубіжних концепцій когнітивних стилів; постановка питання про ієрархію стилів і ієрархії детермінант індивідуального стилю діяльності. Ці роки не відрізняються високим інтересом до проблеми.

Разом з тим, третій етап (природно-науковий), що характеризується прагненням до інтеграції знань про детермінанти стилю, має ряд особливостей, що об'єднує його з двома попередніми.

Впродовж всіх трьох етапів досліджень йшло поступальне розширення психологічного змісту стилю, збільшення числа аналізованих психологічних детермінант і аспектів його прояву [4].

Характерним для досліджень даної тематики є і те, що психологічна концепція, що спочатку орієнтована і найближче стоїть до запитів практики, все ж таки досить обмежено вирішувала завдання практичної педагогіки. Так, якщо психолог вивчав індивідуальний стиль діяльності вчителів, він міг давати рекомендації по формуванню такого у студентів і не міг — самим випробовуваним для подальшого розвитку їх майстерності.

Таким чином індивідуальний стиль діяльності учителів потребує комплексного вивчення не тільки з позиції психологічних підходів, але й педагогічних.

Г.Асмолов розуміє індивідуальний стиль педагога як вироблену ним згідно педагогічної установки власну систему педагогічних засобів та способів впливу на учнів, що дає високі результати в процесі їхнього навчання та виховання [7]. Асмолов виокремлює два педагогічних стилі: орієнтований на розвиток школярів та орієнтований на досягнення школярами високих результатів у навчанні.

Дослідження Н.Ю.Посталюк [8], присвячене творчому стилю діяльності, в якому він визначається як стійка єдність способів та прийомів діяльності, що забезпечують її творчий характер і цілісність. Стиль розкривається через сукупність сталих характеристик діяльності, що проявляються на фоні будь-якого її змісту, незалежно від мети і мотивів [8].

Н.Ю.Посталюк зазначає, що індивідуальний стиль діяльності – це те, що відрізняє конкретні феномени творчої діяльності один від одного, а творчий стиль – те, що характеризує подібні їхні ознаки. Перше фіксує відмінності, друге – тотожність у явищах [8].

Стосовно формування творчої індивідуальності вчителя, Л.М. Лузіна підкреслює, що означений процес передбачає втручання в установлення зв'язків і взаємовідносин між індивідом, особистістю та суб'єктом діяльності в структурі індивідуального цілого [9]. Це означає, що становлення індивідуальності повинно відбуватися цілеспрямовано, з врахуванням особливостей конкретного виду діяльності.

А.К.Маркова та Н.Я.Ніконова [10] заклали в основу свого підходу щодо розгляду індивідуального стилю діяльності поєднання змістовних та формально-динамічних характеристик і наголосили на їхньому взаємовпливі в педагогічній роботі вчителя. Змістова характеристика включає орієнтацію вчителя переважно на процес або результат своєї праці. До динамічних характеристик автори віднесли гнучкість, стійкість, переключення, а до результативності – рівень знань, навичок навчання та інтерес учнів до предмету. На основі цього, А.К.Маркова та Н.Я.Ніконова виокремили такі стилі педагогічної діяльності: емоційно-імпровізований (домінування цікавого пояснення матеріалу попри

діалогічний контакт з учнями); емоційно-методичний (орієнтація педагога на процес та результат навчання); розсудливо-імпровізований (адекватне планування навчально-виховного процесу, контроль знань та вмінь всіх учнів) та розсудливо-методичний (оперативність у роботі, багатий арсенал методичних прийомів)[10].

І.П.Підласий відносить поняття індивідуального стилю діяльності до структури професійного потенціалу педагога, який складається з професійної підготовки, творчості педагога, його професіоналізму та педагогічної культури [11]. Саме творчість педагога включає індивідуальний стиль його діяльності.

В останнє десятиліття в педагогічній науці активно реалізується тенденція культурологічного аналізу педагогічної реальності (О. Бондаревська, І. Ісаєв, А. Мудрик, Л. Подимова, В. Сластьонін та ін.). Культурологічний підхід припускає створення умов для самовизначення особистості вчителя в культурі, що являє собою гармонічну цілісність культури знань і мислення, творчої дії, культури почуттів, спілкування і поведінки, що утілюється в формах індивідуального досвіду. Особистість викладача як суб'єкту культури відрізняється соціальною стійкістю, ефективною включеністю в професійно-педагогічну діяльність.

На думку І.Ф. Ісаєва і В.А. Сластьоніна, педагогічна культура і педагогічна творчість взаємообумовлені. В педагогічній дійсності, що потребує від учителя творчого відношення до усіх сфер діяльності, форми і способи прояву творчих починань нерозривно пов'язані з формуванням педагогічної культури, а розвиток педагогічної культури, в свою чергу, зумовлюється мірою творчого підходу особистості до власної діяльності.

Професійно-педагогічну культуру потрібно розуміти як "спосіб творчої самореалізації особистості викладача в різноманітних видах педагогічної діяльності і спілкування, що направлений на опанування, передачу і створення педагогічних цінностей і технологій" [12]. Таким чином, індивідуальний стиль педагогічної діяльності тісно пов'язаний з його професійно-педагогічною культурою і є, з одного боку, важливою категорією культури, її складовою, а з іншого – зовнішньою формою її конкретних втілень. Із цього слідує, що чим нижчий рівень професійно-педагогічної культури, тим менш ефективний індивідуальний стиль його діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином проаналізувавши психолого-педагогічну літературу можна зробити висновок про те, що індивідуальний стиль діяльності складне, багатовимірне явище. Тому існує багато психолого-педагогічних підходів до вирішення цієї проблеми. Найбільш детально розроблені особистісний підхід у західній психології і діяльнісний у вітчизняній психології, та культурологічний підхід до індивідуального стилю майбутніх учителів. Тому подальше дослідження потребує визначення

структури індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів, критерії, показники та рівні сформованості ІСД.

Література

1. Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ століття). – К: Райдуга, 1994.- 61с. **2. І. О. Цар** Структура індивідуального стилю професійної діяльності майбутнього учителя гуманітарного профілю // Е-журнал «Педагогическая наука: история, теория, практика, тенденции развития» [Электрон. ресурс] / Архив номеров / Выпуск №1. – 2009. – Режим доступа: <http://www.intellect-invest.org.ua>. **3. Ковалів Ж.В.** Формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів гуманітарних дисциплін: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Ковалів Жанна Володимирівна. – Одеса. – 2005. – 208с. **4. И.П. Шкуратова** Исследование стиля в психологии: оппозиция или консолидация? /Шкуратова И.П. // Стиль человека: психологический анализ / [под ред. А.В.Либина]. - М.: Смысл,1998. - С. 13-33. **5. Толочек В.А.** Стили профессиональной деятельности / Толочек В.А. – М.: Смысл, 2000. – 199с. **6. Климов Е.А.** Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. К психологическим основам научной организации труда, учения, спорта: автореферат дисс. на соиск. науч. степерни докт. психол. наук / Е.А. Климов. — Ленинград, ЛГУ, 1969. — 34 с. **7. Асмолов А.Г.** Психология индивидуальности / Асмолов А.Г. - М.: из-во МГУ, 1986. - 95с. **8. Посталюк Н.Ю.** Творческий стиль деятельности: педагогический аспект / Н.Ю. Посталюк. – Казань.: из-во Казан. ун-та, 1989. - 204 с. **9. Лузина Л.М.** Формирование творческой индивидуальности учителя в педагогическом вузе / Л.М. Лузина – Ташкент: «ФАН», 1986. - 95с. **10. Маркова А.Ю., Никонова А.Л.** Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя / А.Ю. Маркова, А.Л. Никонова // Вопр. психологии. - М, 1987. - № 5. - С. 40-48. **11. Подласый И.П.** Педагогика. Новый курс: Учебник для студ.пед.вузов: В 2 кн. – М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 1999. – Кн.1: Общие основы. Процесс обучения. – 576с.: ил. **12. Исаев И.Ф., Сытникова М.И.** Творческая самореализация учителя: культурологический подход / И.Ф. Исаев, М.И. Сытникова. - Белгород, 1999. - 128 с.

Шама І.П. Аналіз психолого-педагогічних підходів до проблеми індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів

У статті проведено аналіз психолого-педагогічної літератури з метою визначення підходів до рішення проблеми індивідуального стилю професійної діяльності майбутнього вчителя.

Ключові слова: стиль, майбутні учителі, індивідуальний стиль професійної діяльності.

Шама И.П. Анализ психолого-педагогических подходов к проблеме индивидуального стиля профессиональной деятельности будущих учителей

В статье проведен анализ психолого-педагогической литературы с целью выявления подходов к решению проблемы индивидуального стиля профессиональной деятельности будущего учителя.

Ключевые слова: стиль, будущие учителя, индивидуальный стиль профессиональной деятельности.